

Милош Зарић

*Докторанд на Одељењу за етнологију и антропологију
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
milos.zaric1@yahoo.com*

О убрзању времена из угла технолошке и спознајне иновативности: структурално-семиолошка анализа романа „Времплов“

Апстракт: Чланак се бави анализом романа „Времплов“ (Time Machine) (1895) Херберта Џорџа Велса (Herbet George Wells), прецизно говорећи, оним његовим аспектима који се тичу односа између, с једне стране, феномена технолошке и спознајне иновативности, и с друге стране искуственог доживљаја времена и начина његове перцепције. Појмом *убрзање времена*, кључним за ово истраживање, означава се феномен који се испољава кроз призму два типа несинхронизованости „унутрашњег“ или „субјективног времена“ у односу на „спољашње“, колективно дељено „објективно време“: у првом случају ради се о убрзању „спољашњег времена“ у односу на „унутрашње време“, у другом случају је обрнуто, „унутрашње време“ бива убрзано у односу на „спољашње време“. Анализи романа „Времплов“ приступа се путем контекстуалне анализе као и применом структурално-семиолошког приступа и метода, што у овом случају обухвата и класичан функционалистички поступак разликовања манифестних и латентних функција. Прво истраживачко питање на које чланак настоји да одговори гласи: како се дошло до идеје/ открића фикцијског *новума* времплова, односно, путем које врсте спознајно-иновативног процеса је то било могуће постићи. Друго питање повезано је с првим и гласи: да ли је могуће „завирити“ у инфраструктуру маште креативних људи, у онај њен део који обично остаје заробљен у несвесноме. Структурално-семиолошком анализом природе процеса креативности/ иновативности, што је, када се ради о овом истраживању, повезано са викторијанским добом као друштвеним и економским контекстом настанка романа „Времплов“, као и са међусобно испреплетаним доменима технолошке и спознајне иновативности, указује се на могућност будућег утемељења Антропологије иновативности као нове антрополошке субдисциплине.

Кључне речи: фикцијски *новум* времплова, „спољашње време“, „унутрашње време“, *убрзање времена*, креативност, иновативност, Херберт Џорџ Велс, Путник кроз време, дистопија

„Велики део научничке страсти сабран је у оној детињастој, али бескрајно сложеној речи чуђење.“

Ричард Холмс

Увод

Као и сваком другом предмету свог проучавања, научној фантастици антропологија приступа „као својеврсном културном артефакту, што значи да га види другачије, него што је то случај са књижевном критиком или драматургијом, на пример“ (Žikić 2010, 19). У антрополошким истраживањима није неопходно полазити од одређења тог нити било ког другог типа жанровске књижевности датих у оквиру књижевне теорије, али тамо где простор и предвиђени обим рада то омогућују то свакако може бити од користи. За потребе овог истраживања оквирно се руководим одређењем научне фантастике према којем су „нужни и довољни увјети овог жанра присутност и међудјеловање зачудности и спознајности, а његов главни захват имагинативни оквир алтернативан ауторовој емпиријској околини“ (Suvin 2009, 20). *Differentia specifica* научне фантастике у односу на друге књижевне жанрове јесте појам спознајне иновације или *новума*, за којег се наводи да има историјски (в. Suvin 2009, 61, 89–95), а, подразумева се, и контекстуално одређен карактер, што ствара простор за сусрет књижевне теорије и антропологије. Према одређењу појма спознајне иновације погодним за ово истраживање, ради се о „фикцијском ‘новуму’ (новини, иновацији) чију ваљаност потврђује спознајна логика“ (Suvin 2009, 72).¹

У истраживању се бавим анализом романа *Времплов (Time Machine)* (1895) Херберта Џорџа Велса (Herbet George Wells),² прецизно говорећи, оним његовим аспектима који се тичу односа између, с једне стране, феномена технолошке и спознајне иновативности, и с друге стране искуственог доживљаја времена и начина његове перцепције. Тај роман је настао у периоду историје познатим као викторијанско доба, које историографија обично дели у три фазе.

Прва фаза трајала је од доласка краљице Викторије на власт 1837. године до краја четрдесетих година 19. века, и била је обележена јаким социјал-

¹ В. такође: Suvin 2009, 60–61, 73. За другачију дефиницију појма спознајне иновације в. нпр. Kirša Bolhorves 2016, 33 и даље. Битно је потцртати разлику између иновативности као процеса и различитих врста иновација као резултата тих процеса.

² У тренутку кад је објављен, роман *Времплов* је и сам представљао новину, нов израз књижевног стваралаштва касније названог *science fiction*, што се код нас, иако не баш најадекватније, преводи као научна фантастика.

ним и политичким тензијама. У другој фази, која је трајала између 1851. и 1865/1870. године, британска либерална култура достигла је свој врхунац, то је период у којем долази до привидног успостављања равнотеже међу супротстављеним социјалним и економским елементима. Роман *Времеплов* настао је у трећој фази викторијанског доба, 1870–1901, у периоду у којем релативно стабилан систем вредности, који је карактерисао викторијанско друштво, почиње да се распада и у којем долази до пробијања нових тежњи (Cravetto 2008, 387; Fišić 2009, 45).³ Однос између феномена технолошке иновативности и искуственог доживљаја времена и начина његове перцепције у историјском периоду на којег се овде фокусирам, по природи је амбивалентан и то на више нивоа, између осталог и зато што је одређен питањем класне припадности.⁴ Разуме се, то није спецификум викторијанског доба, јер „увек у друштву постоји не неко, било које, време, јединствено и ‘монолитно’, већ читава скала друштвених ритмова условљених законима различитих процеса и природом различитих људских група“ (Božović 1977, 237).

Кључан појам којег операционализујем у истраживању је *убрзање времена*, које „настаје када се унутар неког временског распона повећају број и густина различитих догађаја или информација који утичу на нас и на које треба реаговати“ (Zafranski 2017, 82). На сличан начин, социолог Хартмут Роза пружа употребљиву дефиницију убрзања животног темпа. Ради се, по његовом схватању, „о интензивирању епизода делања и/ или доживљавања по јединици времена“ (Rosa 2015, 122). Када се дефинише на тај начин, међутим, појам *убрзања времена* аналитички је употребљив једино уколико се посматра кроз призму основног типа несинхронизованости „унутрашњег“ или субјективног времена у односу на „спољашње“, колективно дељено „објективно време“, који (тип) подразумева убрзавање „спољашњег“ у односу на „унутрашње време“.⁵ Ради се о феномену који

³ Иако нагрижен, систем вредности који је карактерисао викторијанско доба опстајао је још неко време и након смрти краљице Викторије, обухватајући период Едвардове владавине (Albert Edward или Edward VII) и предратне године, да би се нагло окончао 1914. године. Зависно од тога која се прекретница сматра већом у британској историји – Први светски рат или други конфликт са Бурима у Јужној Африци (1899–1902) – појам викторијанско доба може да се „растегне“ тако да обухвати период до почетка Првог светског рата, или се може прихватити вишемање уобичајено мишљење да је тај историјски период дефинитивно окончан са смрћу краљице Викторије (упор. Spek 1993, 105).

⁴ Појам класе односи се на категорије људи различитих социјалних и економских статуса, који могу бити носиоци различитих идеолошких и политичких уверења. Најприкладније је стављати га под наводнике али то избегавам да чиним.

⁵ Идеју о три типа односа између „спољашњег“ и „унутрашњег времена“ (два вида убрзања једног у односу на друго + синхронизације једног са другим) позајмљујем од писца Светислава Басаре, који се том идејом послужио на једном

се у одређеним условима и околностима јавља на нивоу структуре и организације једног друштва. Постоји, међутим, и други тип временске несинхронизованости, који је опречан претходно поменутом и подразумева убрзање „унутрашњег“ у односу на „спољашње време“. Тај феномен јавља се на индивидуалном нивоу, поглавито код маштовитих особа,⁶ и могуће га је артикулисати кроз форме приповедања које се ослањају на фикцију. Ту се, између осталог, убрајају и дела из области научне фантастике којој припада и роман *Времплов*, који се у односу на остала жанровска књижевна дела тог типа издваја по томе што први пут уводи идеју *хрономоције* (путовања кроз време) и фикцијски *новум* времплова.

Поступак којег примењујем у првом кораку анализе уобичајен је у антропологији и базира се на образложењу контекста који је претходио настанку романа *Времплов*, као и непосредног контекста његовог настанка. Анализи тог књижевног дела приступићу у другом кораку анализе применом структурално-семиолошког приступа и метода, што у овом случају обухвата и класичан функционалистички поступак разликовања манифестних и латентних функција (в. Merton 1968). Основни циљ истраживања је да одговори на два међусобно повезана истраживачка питања. Прво од њих гласи како се дошло до идеје/открића фикцијског *новума* времплова, односно, путем које врсте спознајно-иновативног процеса је то било могуће постићи. Друго истраживачко питање, које представља варијанту претходно постављеног али се епистемолошки везује за много шире поље разумевања, гласи да ли је могуће „завирити“ у инфраструктуру маште креативних људи, у онај њен део који обично остаје заробљен у несвесноме (упор. Supek 1979). С тим у вези, главна намера овог истраживања прилично је амбициозна, заправо. Структурално-семиолошком анализом природе процеса креативности/иновативности, што је, када се ради о овом истраживању, повезано са викторијанским добом као друштвеним и економским контекстом настанка романа *Времплов*, као и са међусобно испреплетаним доменима технолошке и спознајне иновативности, указује се на могућност утемељења Антропологије иновативности као нове антрополошке субдисциплине.

месту у роману „Монголски бедекер“, а да је притом није подробније разматрао (в. Basaga 2011). Ни у једној од бројних анализа романа *Времплов* које сам консултовао за потребу писања овог рада нисам наишао на пример употребе те или неке њој сличне идеје, погодне за примену у структурално-семиолошком поступку анализе, нити сам у тим анализама наишао макар и на један пример апликовања тог аналитичког поступка у било ком његовом виду.

⁶ У вези са питањем односа између феномена маште и искуственог доживљаја времена и начина његове перцепције корисно је консултовати поједине сегменте студије „Машта“ Рудија Супека, иако се аутор не бави директно том темом. В. нпр. Supek 1979, 305–323.

Анализа контекста: технолошке промене и друштвено економисање временом у викторијанском добу

Прва фаза (1837–1850)

Откриће механичког часовника проистекло из седамнаестовековне научне револуције у Европи донело је преокрет од цикличног ка линеарном моделу схватања времена, означивши почетак једног новог типа цивилизације, цивилизације засноване на мерењу времена. Како се обично наводи, модерно индустријско доба, у којем време почиње да доминира људским животима, започиње открићем парне машине и индустријском револуцијом (в. Vitrou 1993, 125, 155, 169, 172). Током тридесетих и четрдесетих година 19. века железнички систем проширио се Британијом на готово спектакуларан начин, што је омогућено читавим низом техничких и структурних иновација обједињених у концепту *технолошког напретка* (Sussman 2009, 20, 7, 15).⁷ До револуције у речном и поморском саобраћају долази након појаве пароброда, мада је развој те гране транспорта започео још у 18. веку открићем поморског хронометра. Развој система транспорта утицао је на брзину многих видова људске делатности а посебно на ширење вести, што је узроковало промену искуственог доживљаја времена и начина његове перцепције, јер са сваким новим открићем чинило се да се време убрзава.⁸

Ако *транспортни систем* представља једну полуку механизма који је узроковао промену у искуственом доживљају времена и начину његове перцепције, друга полука тог механизма оличена је у *машина*. За технолошке промене које су се одиграле током викторијанског доба тешко може да се каже да су биле изненадне, јер таква врста промена проистиче из *процеса* технолошке иновативности којег није могуће ограничити на одређен историјски период.⁹ Али, специфичност тог доба огледала се у броју

⁷ Међуградска железничка линија са парном локомотивом на релацији Манчестер-Ливерпул, прва саобраћајница те врсте у свету, пуштена је у погон 1830. године. Интензивне технолошке промене које су потом уследиле треба разумети као резултат укрштања симултаних и међусобно повезаних процеса техничке и структурне (социјалне) иновативности; у противном, упада се у замку техничког детерминизма.

⁸ Упоредо са тим се јавља и брига о „траћењу времена“, појачана свест о сталном „недостатку“ или „нестацији времена“. Порок траћења времена био је познат још од 17. века (о томе је, рецимо, било помена у делима пуританских писаца), али та врста гледишта постаје широко распрострањена тек са свеопштим убрзавањем живота у 19. веку (упор. Vitrou 1993, 200–201).

⁹ Откриће парног мотора који функционише трансформисањем топлотне енергије водене паре у механички рад представљало је резултат процеса који сеже

и учесталости те врсте промена и, временом све очевиднијем, присуству машина у свим сегментима друштвене структуре и организације. У односу на до тада постојеће типове машина, деветнаестовековна машина била је неупоредиво комплекснија. Прво, она није функционисала на принципу коњске и воловске снаге или снаге ветра или воде, већ на принципу контролизованог ефекта водене паре, тако што је трансформисала ту врсту енергије у механички рад, да би касније почела да ради и на принципу електрицитета. Друго, радило се о аутоматским механичким стројевима који функционишу на принципу повратне спреге, без потребе за сталним контролним присуством човека у производном процесу. На тај начин, што је посебно значајно, појава аутоматских машина почела је полако али сигурно да нарушава фиксирану границу између људи, делатних субјеката, и машина, инертних механичких стројева које је могуће ставити у погон једино човековом вољом и деловањем. На аутоматске машине гледало се другачијим очима, као да се ту ради о некој врсти „мислећих стројева“. Развојем индустријског система (система машинске фабричке производње) с једне, и транспортног и, уопште, система комуникација, с друге стране, креиран је, кроз неку врсту односа повратне спреге, висок степен интеракције између сфере економије и других сегмената друштвене структуре.

У првој фази викторијанског доба феномен *убрзања времена* јавио се у свести припадника виших класа и слојева друштва, пре него у свести припадника нижих класа, сељака и радника. Друштвени слој преко којег се феномен *убрзања времена* проширио остатком друштва, „носиоци“ те врсте убрзања, да их тако назовем, били су индустријалци, припадници новонасталог друштвеног слоја крупних предузетника. Као претходници модерног предузетништва, индивидуалног економског прегнућа неодвојивог од иновативности (в. Šumpeter 2012), индустријалци су знали како да утичу на ток и правац технолошких промена, а главни „алат“ којим су се при томе служили било је време. Наиме, пре успостављања железничког и система фабричке производње, међусобно одељени локалитети у Британији управљали су се према различитим начинима мерења времена. Успостављање транспортног система омогућило је превоз како разних сировина и материјала, тако и великог броја људи из села и мањих градова у веће, индустријске градове (Лондон, Манчестер, Ливерпул, Лидс), и тај процес био је најинтензивнији током тридесетих и четрдесетих година 19. века. Да би транспортни и саобраћајни системи могли да функционишу било

уназад до првог века нове ере. Џејмс Ват (James Watt) (1736–1819) није дословно „открио“ парну машину, додао јој је одређене елементе (кондензатор паре, бојлер са топлотном изолацијом...) увећавајући тиме њену ефикасност за чак четири пута, што је последично омогућило индустријску револуцију (Sussman 2009, 5, 39 i dalje; Petrović 1984, 62–68).

је неопходно *стандардизовати време*, успоставити јединствен систем мерења времена регулисан часовником.¹⁰

У мануфактурној или традиционалној индустријској производњи, која је све више уступала место различитим гранама модерног индустријског система,¹¹ улога иноватора припадала је ситним предузетницима, занатлијама и мајсторима, а процес иновативности, који је увек праћен експериментисањем (најчешће методом покушаја и погрешака) проистацао је не толико из потребе да се нешто иновира колико из практичних потреба које је налагала сама производна делатност. Модеран индустријски систем, гигантска машинерија која је доносила огромне приходе како индустријалцима тако и нацији, раздвојио је креативност/иновативност од процеса производње, што је, с једне стране, узроковало настанак категорије техничких експерата,¹² али је с друге стране доводило у питање опстанак ситних предузетника-занатлија (упор. Casson & Godley 2010, 212). Систем је уклонио брану претварању човека у машину, па се на фабричке раднике, који су били принуђени да раде где год је била укључена парна енергија, почело гледати као на механичке стројеве, као да се ту ради не о људским субјектима него о „продужецима“ парне машине. Како је расла потражња за све јефинијом робом масовне потрошње, која се све више производила употребом синтетичких материјала, тако је увођен и све интензивнији производни ритам. При томе је производни процес бивао парцелисан у све већи број одељених, репетитивних функција, са циљем да се произведе што више у датој јединици времена (упор. Воžović 1977, 239 i dalje).¹³ Раднички штрајкови у Британији током тридесетих и четрдесетих година 19. века покретани су најпре због повећања броја радних сати а потом и због појаве незапослености услед стварања вишка радне снаге. У првом реду радило се о сукобу око питања контроле над временом, основним, иако неопипљивим животним ресурсом.

¹⁰ Појам стандардизације времена у литератури се означава и као друштвена хомогенизација времена, подруштвљавање времена или индустријализација времена.

¹¹ Посебно се истицала текстилна индустрија чији развој може да се прати од 18. века. Sussman 2009, 21–22.

¹² Британско друштво је још од периода романтизма охрабривало иновативност у науци третирајући научнике и проналазаче као националне и културне хероје (в. Holms 2017; Vitrou 1993, 192). У викторијанском добу или „добу машина“, у складу са општом друштвеном климом тог доба, највише пажње давана је техничким експертима, „херојским инжењерима“ попут Изембарда Брунела (Isambard Kingdom Brunel).

¹³ Економиста Адам Смит (Adam Smith), још у 18. веку, у подели рада видео је главног покретача економског просперитета земље, због чега су га викторијански индустријалци сматрали неком врстом свог световног „свеца заштитника“. Sussman 2009, 34.

Покрет наклоњен општем праву гласа и социјалним реформама познат по имену „Чартизам“, као и из њега проистекло Лондонско удружење радника, настојали су да побољшају положај радника и утичу на владу (парламент) Британије, у чему се у некој мери и успело.¹⁴ Али, влада Британије није желела превише да се меша у односе између индустријалаца и радника, сагласно идеји да модеран економски развој треба да се базира на динамизму предузетничког сектора, да улогу државе у економији треба да се своди једино на креирање адекватног макроекономског амбијента. Као последица тога, време фабричких радника у Британији уобличавало се логиком која је „на изврстан начин, текла иза леђа актера као логика производног процеса“ (Zafranski 2017, 78), што је код те категорије субјеката узроковало трансформацију у искуственом доживљају времена и начину његове перцепције. Измештајући ту врсту искуства и перцепције из интернализираних временских ритмова који су пратили циклус смењивања годишњих доба, индустријски систем их је „утапао“ у екстерно време часовника и стриктно прописан број радних сати које је требало провести у фабричким постројењима, јер „требало је органско кретање глатко ускладити са одвијањем машинских процеса, претворити животно време у машинско време, без остатка“ (Zafranski 2017, 64; упор. Sussman 2009, 36).

Тутњајућа железница, упечатљива спољна манифестација модерног, линеарног модела схватања времена, испресецала је земљу уздуж и попреко убрзо се проширивши и на међународном плану, што је узроковало корените промене у концептуализацији односа време-простор. Начин рачунања времена системски је уједначавао, док је различитост у когнитивном начину његовог поимања бивала све већа зависећи од све израженијих разлика на вертикалној социјалној лествици. Припадницима виших класа и слојева друштва систем је додељивао позитивне ефекте технолошког напретка, омогућивши им да се прилагоде феномену *убрзања времена* дејствујећем на нивоу нације-државе. Аристократско порекло или повезаност с аристократијом нису више фигурирали као услов за стицање иметка, што је средњим друштвеним слојевима омогућило да се богате захваљујући научним открићима и њиховој примени (Maurois 1940, 572). Планови око постављања „Биг Бена“, у то време најимпозантнијег часовника на свету, започели су крајем четрдесетих година 19. века, упоредо са увођењем „железничког времена“ (1848) као гриничког средњег времена (Greenwich Mean Time – GMT).¹⁵ Тиме је означен тријумф капиталистичког типа со-

¹⁴ Фабричким актима из 1833. и 1844. ограничена је моћ индустријалаца и донекле су побољшани услови рада, смањењењем радног времена женама и деци (в. нпр. Cravetto 2008, 405).

¹⁵ „Биг Бен“ је постављен 1859. године на кули нове Вестминстерске палате (Vitrou 1993, 202).

цијалних односа, као и почетак доминације капитализма као политичког и економског система у којем време доминира животом свих људи, али никако код свих на подједнак начин.

Друга и трећа фаза (1851–1870–1901)

Друга фаза викторијанског доба, коју је обележило јачање геополитичког утицаја земље путем освајања колонија у Африци и Азији, симболично је започела постављањем Велике светске изложбе, чија је основна функција била да фиксира представу о Британији као нацији-узору индустријализације.¹⁶ На плану унутрашњих односа земљу је карактерисало релативно стабилно устројство, које је припадницима виших класа и слојева друштва омогућило да уживају у погодностима технолошког напретка, опијени осећајем супериорности због економских, политичких и војних успеха земље. У мери и на начин у којем је био присутан у свести те категорије грађана, утисак *убрзања времена* нивелисао се викторијанском радном етиком у оквиру које је, на основу претходно установљене поделе на приватну (породичну) и јавну (пословну) сферу (в. Sussman 2009, 36), уведена институција „слободног времена“, времена када је, у начелу, човек био слободан да чини шта хоће, а које се сматрало наградом за напоран рад.¹⁷ Фабрички радници нису имали ту врсту привилегије, те је јаз између њих и виших слојева друштва бивао све већи.

Између богатих друштвених слојева, како аристократа-велепоседника тако и нижег племства-велепоседника (тзв. *gentry*), и средње класе, било да се ради о вишој (лекари, адвокати, управитељи банака и др.) или нижој средњој класи (трговци, службеници и др.), постојале су изражене социјалне и економске разлике, још израженије од оних постојећих између средње класе и нижих слојева друштва (радници и сељаци). Разлика између нижих и богатих друштвених слојева толико је била изражена, да се може рећи да се ту дословно радило о различитим световима.¹⁸ Социјална и економска подвојеност друштва, тако, свој најрадикалнији израз добија

¹⁶ Велика светска изложба отворена је 1851. године у Хајд парку у Лондону; ради се о првој изложби те врсте у свету.

¹⁷ То се не односи на аристократе-земљопоседнике, који нису били у обавези да раде како би зарађивали за живот, што је свакако морало утицати на њихов однос према времену. У овој анализи не правим разлику између начина на који су припадници средње класе и они из богатих друштвених слојева перципирали време и искуствено га доживљавали, иако су разлике у том погледу свакако постојале; ту врсту анализе препуштам историчарима.

¹⁸ Препоручујем да се погледа документарни филм „Life in Victorian Britain“, у којем се говори о условима живота сељака-најамника и радника, стварању град-

у супротстављености између аристократа и радника (пролетера), код којих се, управо из тог разлога, све више развијала идеја о сопственом постојању у категорији класе (упор. Viliјams 1974, 78). Како је речено, први раднички синдикати социјално-демократске оријентације настајали су, расути по многим земљама, још у првој половини 19. века, и служили су махом као социјални простори који омогућују дискусију о питањима контроле над временом и надницама. Кроз писање Маркса и Енгелса, међутим, уведе се идеје о потреби преузимања контроле над средствима за производњу, и потреби конституисања интернационалног радничког покрета. Ради се о идејама зачетим у „Манифесту Комунистичке партије“ (1848) а теоријски утемељеним две деценије касније, у „Капиталу“ (1867), Марксовом делу у којем се говори о потреби успостављања новог друштвеног поретка, социјализма/комунизма, чија је будућа доминација поимана као резултат динамике историјског процеса заснованог на хегеловском следу тезе, анти-тезе и синтезе. Дакле, однос између фабричких радника и индустријалаца, сем интринсично присутне димензије конфликта око питања контроле над временом и надницама, у комунистичкој варијанти задобио је и димензију потребе преузимања контроле над средствима за производњу,¹⁹ што је последично узроковало генерисање *тоталног* класног конфликта чије ће „разређење“, како се испоставило, сачекати почетак 20. века.

У трећој фази викторијанског доба, британско „железничко“ или гриничко средње време усваја се на глобалном нивоу, као „светско“ или координисано универзално време (Coordinated Universal Time – UTC). Упоређено с тим, динамика технолошког напретка се из Британије, прве светске силе и у економском и у политичком погледу, транспонује се у друге државе (Zafranski 2017, 63; Vitrou 1993, 210–211). У оквиру новоуспостављене поделе на неразвијене и развијене земље, ове прве поимане су као добављачи сирових материјала, док су потоње стављене у функцију произвођача и извозника машински произведене робе. Увидевши да моћ и просперитет једне нације не зависе само од количине војне и геополитичке моћи, него и од нивоа технолошког напретка целокупног друштва, владе развијених земаља (Француска, Немачка, САД) улазе у трку са Британијом улажући значајна средства у научна истраживања чији су резултати могли бити стављени у функцију технолошког напретка. То чини и влада Британије у којој је, за разлику од ситуације у Француској где је био на снази ауторитаран, централизован модел управљања економијом, на снази био за оно време изразито либералан економски модел. То показује да је, чак и у тој фази развоја капитализма, између владе једне националне државе

ских сламова као последици индустријске револуције, контрасту између лондонских светова бедности и богатства итд. https://www.youtube.com/watch?v=LZEeLyylz_M

¹⁹ Захваљујем се професору Ивану Ковачевићу за ову напомену.

каква је Британија и самоиницијативног деловања предузетника постојао одређен степен синергије и прожимања, да се ту радило о некој врсти дијалектичког и рефлексивног односа, пре него о једносмерном односу између државе-базе и тржишта-надградње (упор. Vilijams 1974).²⁰

Док се прва фаза викторијанског доба поклопила са периодом развоја парне машине, при чему је развитак открића парног мотора проистекао из прегнућа у оквиру мануфактуре, друга и, посебно, трећа фаза тог доба поклопиле су се са „добом електрицитета“, при чему је унапређење електричног телеграфа проистекло из научних и лабораторијских истраживања подржаваних и усмераваних од стране државе.²¹ „Беспримерно убрзање комуникације (убрзање комуникације без преседана – М. З.) и у Британији и у међународним размерама, након увођења телеграфије и полагања трансатлантског кабла 1858. године, револуционалисало је понашање владе у домовини и иностранству. Ултиматум се могао послати у тренутку, са захтевом да се сместа одговори, могло се брзо утицати на јавно мњење, а војске мобилисати преко ноћи“ (Vitrou 1993, 203). Електрична енергија почиње да замењује гас, што узрокује нов, врло снажан талас индустријског развоја.²² Напредак у сфери електроинжењерства зависио је од научних истраживања рађених како у Британији, тако и у другим, технолошки све развијенијим земљама попут Америке, па се, у неким случајевима, до истих или сличних резултата долазило готово у исто време, на обе стране Атлантика. У друштвеној клими која је свим силама подржавала технолошки напредак, резултати истраживања који нису били директно повезани са том сфером дочекивани су са радозналошћу али и неком врстом подозрења.²³

²⁰ У вези са примерима из којих се може разумети динамика тог односа консултовати нпр. Senog & Singer 2011; Petrović 2016; Mazzucato 2013. Антрополошка перспектива у проучавању државе би, идеално, требало да буде базирана на етнографији (в. Simić 2017 и ту наведену литературу), што, разуме се, може да буде изводљиво једино када се ради о темама везаним за актуелан историјски тренутак.

²¹ До форме електричног телеграфа, који је средином 19. века револуционисао сферу комуникације на једнако упечатљив начин као и парна локомотива пре тога, дошло се постепено (в. Petrović 1984, 224–226). О друштвеним ефектима увођења телеграфа у Британији у: Sussman 2009, 76.

²² Достигнућа у пољу електроинжењерства у другој половини 19. века базирају се, у значајној мери, на резултатима Мајкла Фарадеја (Michael Faraday), британског хемичара и физичара, који је још у тридесетим годинама 19. века изучавао електромагнетизам. Пре њега, значајне успехе у том пољу постигао је дански физичар и хемичар Ханс Кристијан Орстед (Hans Christian Orsted), који је први радио експерименте са магнетним пољима. В. Vitrou 1993, 192.

²³ Таква открића могла су довести у питање стабилност друштвеног поретка у којем је радна етика базирана на протестантизму-евангелизму заузимала веома

С одмицањем треће фазе викторијанског доба, Британија је све више извозила капитал и давала позајмице другим земљама држећи финансијски монопол у бројним делатностима, те је „од прометеја индустријализације прерасла (или боље речено— урасла) у земљу која успорава новине и покушава да одржи status quo, све теже хватајући корак са индустријским и технолошким иновацијама“ (Gojković 2016, 10). Оквирно од 1870. године инострани конкуренти, посебно Америка, почињу да надмашују Британију како у пољу индустријске производње, тако и у сфери технолошке иновативности.²⁴ „Реагујући на то, британски произвођачи су почели да врло гласно траже заштититу, што је било у супротности са филозофијом слободне трговине. Када је влада одбила да удовољи захтевима индустријалаца, они су предузели кораке како би се спасли од последица стране конкуренције – смањили су плате својим радницима. (...) Како би обезбедили боље услове за своје чланове, синдикати су позвали државу да се умеша у предузетничке односе. Позна викторијанска држава се, међутим, оглушила о њихове молбе, баш као што ни раније није удовољила захтевима оних који су тражили заштититу од конкуренције“ (Spek 1993, 50–51), што је узроковало чвршћу консолидацију нарастајућег радничког покрета чији број чланова у периоду до 1900. године нараста до два милиона. Ситуација се додатно наелектрисала наступом економске кризе у Британији, која доводи до тога да друштвена, економска и идеолошка превирања почињу да се одигравају на свим нивоима: у односима између радника окупљених у синдикате и власника фабрика; међу индустријалцима око превласти на тржишту, и радницима око питања права за добијање посла (индустријалци су правили разлику између „респектабилних елемената“ радничке класе, тзв. „радничке аристократије“, где су сврставани ситни предузетници-занатлије, и фабричких радника које су називали „отпадом“, „разбијачима“, „сировинама“); међу различитим идеолошким струјама и оријентацијама у

значајно место. Мишљења о теорији еволуције коју је Дарвин (Charles Darwin) изнео у свом делу „О пореклу врста“ (1859) била су подељена, јер се то дело могло тумачити и као нека врста нове “Књиге постања“.

²⁴ Проналазак телефона директно је проистекао из развоја телеграфа. Његов проналазач Александар Грејам Бел (Alexander Graham Bell), Шкотланђанин по пореклу, главни део својих истраживања спровео је у САД-у, да би 1877. дошао у Британију да краљици Викторији демонстрира како тај апарат функционише. Откриће мотора са унутрашњим сагоревањем почетком 20. века довело је до проналаска нових средстава транспорта, аутомобила и авиона, чему Британија није допринела на пресудан начин, иако је управо британски инжењер и иноватор Џорџ Кајлеј (George Cayley), десет година пре Американаца браће Рајт (Wright brothers), конструисао прву „летећу машину“, прототип модерног авиона (Sussman 2009, 127, 132 i dalje).

оквиру радничког покрета; међу две главне струје унутар британске владе, либералима (виговаца) на челу са Вилијамом Гледстоном (William Ewart Gladstone), и конзервативаца (торијеваца) предвођеним Бенџамином Дизраелием (Benjamin Disraeli), итд. (в. Spek 1993, 80–104).²⁵

Да резимирам: У прве две фазе викторијанског доба технолошке промене индуковане техничким иновацијама функционисале су у свести нације као спољно, опипљиво оваплоћење уверења у реалност људског прогреса и, следствено, благотворну природу времена. Транспонујући се услед дисперзије процеса технолошке иновативности из националног у глобални оквир, *убрзање времена* у својој новој, глобалној инкарнацији, узрокује у Британији сасвим нов искуствени доживљај времена и начин његове перцепције што, уз бројне друге факоре, почиње да доводи у питање стабилност викторијанског друштвеног поретка и уверење о, како се сматрало, богомданом праву буржоаске империје да трајно ужива у свом богатству и моћи. Технолошке иновације Викторијанци су називали „модерним чудима“ али је тај израз временом задобио амбивалентно значење, па се упоредо са променом схватања појма модерности мењао и однос према феномену времена.²⁶ Време је све више сагледавано као онтолошки другачија, потенцијално „опасна“ категорија, што се косило са оптимистичким гледиштима у погледу његове природе присутним у Британији, као и у читавој Западној Европи још од 17. века. Како се у Британији 19. век примицао крају, мало тога се са сигурношћу могло рећи о карактеристикама наступајућег, модерног доба, посебно ако се узме у обзир да је стари викторијански систем вредности још увек био на снази. Док је круна у последњој декади викторијанског доба стајала чвршће него икад раније, индустријалци су све више губили моћ (Spek 1993, 51–55). Због неспремности да се мења и одржава корак са технолошким променама, позно викторијанско друштво суочило се са феноменом социјалне аномије. То је узроковало јављање осећаја „темпоралног застоја“, феномена који се укрштао са феноменом *убрзања времена* и то у дубоком несагласју са њим, као нека врста његовог наличја или контрапункта.²⁷

²⁵ О политичким превирањима у Викторијанској Енглеској в. нпр. Cravetto 2008.

²⁶ Сличан однос према појму модерности постојао је и у Немачкој, што, опет, не значи да је и однос према феномену времена у тој земљи био упоредив с оним какав се јавио у Британији, јер и Немачка је крајем 19. века почела да предњачи у односу на Британију у пољу фармацеутске и хемијске индустрије, пре свега (упор. Rieger 2003; Casson & Godley 2010, 212).

²⁷ Емил Диркем (Emile Durkheim) уводи појам друштвене аномије у својој студији „Подела рада у друштву“ (1893). Тај појам односи се на транзиционе друштвене процесе који воде до дезоријентације чланова друштва који су присиљени да трагају за новим, друштвено пожељним обрасцима понашања. По

Анализа романа *Времплов**Времплов као „опречна идеја“*

Како је речено, роман *Времплов* настао је крајем треће фазе викторијанског доба, на измаку 19. века, у периоду обележеном како сумњама у постојећи поредак, тако и пројекцијама одређених алтернативних модела друштвеног и политичког уређења. Структурално-семиолошки тип анализе погодан је за анализу тог романа као и других књижевних дела из сфере научне фантастике, јер се ради о жанру који се, према једном типу дефиниција, одређује као савремени израз дуге традиције митског погледа на свет.²⁸ Научна фантастика у *митско рухо заодева идеју која је опречна* (супротна) идеалима и идејама времена у којем одређено књижевно дело настаје, зато што такве опречне идеје у себи носе потенцијал поновног успостављања у стварности нарушених репрезентативних целина. Сам Велс, који је у младости био познат као писац фантастичне уметничке прозе али и као популаризатор природних наука, дословно користи појам “опречне идеје“ (*opposite idea*) у чланку под називом „*Zoological retrogression*“ објављеном 4 године пре романа *Времплов* (в. Wells 1891, 246), у којем износи уверење да еволуција може да се одвија и у супротном смеру, у виду ретрогресије или деволуције. У том тексту, којем је главна намера да опонира Дарвиновој теорији еволуције, Велс аргументацију коју износи настоји да поткрепи уз помоћ позитивистичко-научног дискурса.

Уобичајено је мишљење, међу ауторима који се баве научном фантастиком, да је Велсово схватање положаја чиниоца „научног“ у научној фантастици супротно начину схватања положаја тог чиниоца од стране његовог претходника, другог великог родоначелника научне фантастике Жила Верна (*Jules Verne*). „Док је (...) код француског писца ‘наука’ била не средство, него сврха дела, енглески аутор повукао ју је у други приповедачки план, одузевши јој тиме повлашћени положај. У научнофантастичним делима

Диркему, време не представља *a priori* дату категорију већ је продукт човековог друштвеног живота (*Durkheim* 1968, 10–11). Појам „темпоралног застоја“ којег овде уводим односи се на временску димензију процеса друштвене аномije.

²⁸ Нортроп Фрај (*Northrop Frye*), на пример, научну фантастику одређује као „вид романсе са *јаком инхерентном тенденцијом ка миту*“ (курзив мој) (*Frye* 1973). Дефиниције тог типа могу да створе забуну зато што стављају акценат на један од бројних елемената научне фантастике, у овом случају на елемент романсе, док је научну фантастику најприкладније схватити као збир више жанрова (упор. *Živković* 1976, 164). О роману „Времплов“ је пуно писано и акценат у анализи стављан је на различите елементе – на романсу, авантуру, страх од обрнутог колонијализма, империјализам, итд. В. нпр. *Cantor & Hufnagel* 2006; *Hanstrom* 2013; *Manlove* 1993.

Велса готово никад није занимала наука ради ње саме, већ му је она првенствено служила као средство за обезбеђење уверљивости одређених ситуација, у којима је, међутим, протагониста био не технички изум, него човек – који је, нема сумње, знатно примеренији уметничком начину изражавања“ (Živković 1995, 52). Тврдња да је код Велса „протагониста човек, а не технички изум“, иако је начелно тачна, подложна је даљој дискусији, али до тог питања доћи ћу на крају анализе која се састоји из укупно четири корака.

(1) Ако се роман *Времеплов* посматра у литерарном контексту историјског доба у којем је настао, може се уочити да се концепт „опречне идеје“ очитује на више места и различитих нивоа у односу између тог и других књижевних дела насталих у том добу. Пре свега, поставља се питање како је Велс схватао феномен времена, како је поимао однос између времена и простора као примарних онтолошких категорија. У „добу машина“ наука је постала доминантан основ тумачења света, па је *modus operandi* времеploва, механичког строја специфичне намене, морао бити подупрт одређеним типом научног или псеудонаушног објашњења, при чему се појам „псеудонаушно“ овде не доводи у везу толико с идејом „лажне науке“, колико с амбицијом да се нешто протумачи из перспективе науке. Готово је сигурно да је Велс био упознат са тзв. атемпоралистичком теоријом времена заснованој на парадоксу који је прославио свог творца, Џона МакТагарта (John M. E. McTaggart) (1866–1925), Велсовог савременика, филозофа и метафизичара који је, показавши да је појам времена противречан у себи, закључио да време не може бити нешто реално.²⁹ Насупрот схватањима МакТагарта, време за Велса представља реално постојећу категорију, што се јасно види на једном месту у *Времеплову* где Путник кроз време, баш као да се обраћа лично МакТагарту, каже: „Човек не би могао бити тако прашњав од ваљања по парадоксу, зар не?“ (Vels 2005, 19).

Да би поткрепио такво своје схватање Велс се ослања на концепт вишедимензионалности, изједначајући време са четвртом димензијом простора: „Свако тело мора да има екстензије у ЧЕТИРИ смера: мора да има *дужину, ширину, дебљину* и – *трајање*. Али због природне крхкости тела (...), ми занемарујемо ову чињеницу. Постоје заиста четири димензије, три које ми називамо трима равнима простора и четврта – време.“ (Vels 2005, 6). Роман под називом *Раванија: приповест о многим димензијама, из пера*

²⁹ О претпоставкама којима се МакТагарт руководио приликом конструисања временског парадокса настојећи да докаже унутрашњу противуречност појма времена, као и свему ономе што је у аргументу да *време не постоји* прећутно претпостављено, уз критичко разматрање како изречених претпоставки тако и оних неизречених, в. у: Arsenijević 2003, pos. 152–155.

квадрата Едвина Абота (Edwin Abbott), објављен је 1884. године и представљао је прво јасно написано и радо читано дело о вишедимензионалном свету (Каку 2015). Како износи у својој аутобиографији, на идеју да концепт времена повеже са концептом четврте димензије Велс је дошао у својим студентским данима, пошто је (исте 1884. године, када је објављен и роман „Раванија“) на једном од окупљања дебатног клуба, чији је био члан, чуо разговор о четвородимензионалном оквиру, тада новом начину поимања физичких феномена, из чега је потом наводно „природно“ проистекла идеја хрономочије (Loung 2004, 10–11, Kirda Bolhorves 2016, 98).

У *Времплову* се прави јасан метафорички помак који се огледа у коришћењу просторних односа за опис темпоралности, ради се о својеврсном просторно-временском пресликавању. Време за Велса представља „врсту простора“ (Vels 2005, 7), неку врсту *временског пространства* по чијим је путошћима могуће *кретати се* и то *линерано*, онако како се кретала и деветнаестовековна железница. Аутор *Времплова* свакако је морао знати да су тако замишљеном путовању иманентне одређене нерешиве логичке антиномије (упор. Suvin 2009, 52). По мом мишљењу, међутим, не може се са сигурношћу рећи да ли је и у којој мери он био склон да поверује у реалност научних и псеудонаучних идеја, како оних које су увели други аутора, тако и сопствених. У добу кад је написан *Времплов* није било ни строгог чувања границе између два „књижевна царства“, реалистичког и фикцијског, нити је треперав назив *science fiction* уопште постојао. Будући да је у својим млађим данима Велс био познат као „практичан утописта“, да је важио за неког ко своје идеје настоји да реализује и у ванкњижевној реалности (упор. Živković 1976, 21; Kirda Bolhorves 2016, 21), помисао да је он био склон да поверује у реалност вишедимензионалности чини се сасвим могућом. Могуће је, наравно, и да се он само поигравао идејом времена као четврте димензије, будући да је и сам с омаловажавањем говорио о „ингениозној употреби научног блебетања“ да би се оправдала фантастична ситуација (Wells 1933, Preface), и да је романе из прве фазе свог стваралаштва, где спада и *Времплов*, називао „фантазијама“ (Kirda Bolhorves 2016, 122), али треба имати на уму да такве његове изјаве датирају из периода када је већ увелико био одустао од „фантазије“, да би се посветио политичко-филозофским размишљањима. Укратко, мој је утисак да се Велсу идеја времплова, у тренутку када ју је формулисао у истоименом роману, чинила сасвим *остваривом*, што, опет, не треба схватити дословно, јер такву идеју није (било) могуће тестирати уз помоћ параметара позитивистички схваћене науке, што је наравно и њему морало бити јасно.

(2) У другом кораку анализе потребно је пажљивије размотрити утицаје других аутора, Велсових претходника и савременика, оних који су се и сами интересовали за феномен времена. То је, с једне стране, повезано с

питањем аутентичности књижевног открића времеплова, а с друге стране с питањем Велсовог односа наспрам рецептираних утицаја. Када се ради о овом првом, питање је, дакле, да ли књижевно откриће фикцијског *новума* времеплова треба приписати искључиво Велсу, или је то откриће колективно, будући да су спознајно-иновативном процесу који му је претходио на директан или индиректан начин допринели како већ поменути МакТагарт и Абот, тако и неки други аутори.³⁰ Када је реч о стварним или могућим утицајима на Велса од стране оних аутора који су се и сами интересовали за феномен времена, сем МакТагарта неизоставно треба поменути и Луиса Керола (Lewis Carroll), математичара и логичара, творца *Алисе у земљи чуда* (1865), јер, како се на једном месту наводи, ко год је читао Керола, а Велс је без сумње био међу онима који га јесу читали, „*није се могао ослободити његовог утицаја*“ (курзив у оригиналу) (Munitić 1986, 452). Аботов утицај на Велса био је директан или линеаран, јер је Велс једноставно преузео његову идеју вишедимензионалности искористивши је за своје потребе, док је, односећи се према утицају примљеном од стране МакТагарта, био у прилици да операционализује себи близак концепт „опречне идеје“, како је речено. У свесном или несвесном дијалогу који је водио са идејама Луиса Керола, пак, који се са своје стране није нимало трудио да понуди било какав научни алиби за невероватно (упор. Živković 1976, 72), Велс се, по мојој претпоставци, ослањао на цикличан и/ или дијалектички начин мишљења, али детаљније разматрање те теме превазилази оквир овог чланка.³¹

Када се ради о утицајима које је Велс упијао од аутора који се у својим делима нису, или бар не наглашено и директно, бавили разматрањем феномена времена, треба поменути оне ауторе који су стварали у оквиру жанра касније названог рани реализам, који су се између осталог бавили стварносним аспектима „доба машина“ и његовим ефектима.³² Насупрот

³⁰ Процес креативности/иновативности показује се приступачним за анализу кроз примену колективистичког модела тумачења тог феномена, мада он (модел) свакако може да се комбинује с индивидуалистичким моделом, што у овом истраживању и чиним, уосталом. О и данас заступљеном, не нужно погрешном али свакако једностраном романтичарском погледу на иновативност, у којем се тај процес сагледава искључиво као резултат „еурека тренутка“ в. нпр. Holms 2011, 15 и даље.

³¹ Бели зец из Кероловог романа *активно се односи према феномену времена*, иако *није у стању да „савлада“ убрзано време*, колико год журио, нити му ручни сат на којег ужурбано управља поглед ту може бити од било какве помоћи. То већ само по себи ствара основ за поређење начина на који се Керол и Велс, сваки на свој начин, у различитим фазама *викторијанског доба*, односе према феномену времена.

³² Као пример се могу навести романи *Водене бебе* (1863) Чарлса Кингслија (Charles Kingsley), и *Тешка времена* (1854) Чарлса Дикенса (Charles Dickens).

њима, Велс у *Времплову*, као и у неким другим својим делима, говори о фикцијским машинама, које су са друштвеном стварношћу повезане на један индиректан или метафорички начин (упор. Manlove 1993, 225 и даље). Викторијанско доба обележила је, такође, хипер продукција путописне литературе, јер су Британци у периоду од половине до краја 19. века границе Царства проширили и до најудаљенијих кутака планете, због чега се говорило да „Сунце никад не залази у Британској империји“. Људе са којима су долазили у контакт на својим походима когнитивно су класификовали као примерке или приказе „ранијих еволутивних ступњева“, по истој логици по којој је и сусрет са просторно удаљеним друштвима и културама поиман као „сусрет са прошлошћу“. ³³ Насупрот идеји путовања кроз простор са циљем да се „види прошлост“, у *Времплову* се уводи идеја путовања кроз време да би се „видела будућност“. У хоризонту очекивања читалачке публике типичним за то доба, приказ који Путник кроз време затиче у будућности сасвим је „наопак“. Указујући не на цивилизацијски напредак, него на деловање деволутивних цивилизацијских процеса, Велс доводи у питање једну од темељних догми викторијанског доба и, уопште, Западне цивилизације – догму о прогресу. ³⁴

Шта је у ствари времплов?

Да би се одговорило на истраживачка питања постављена на почетку овог рада потребно је указати на бинарне опозиције које фикцијски *новум* времплова настоји да разреши, као и на опозиције које су у спознајно-иновативном процесу, који је претходио том открићу, функционисале као „алат за мишљење“. Ради се о две категорије опозиција које ћу означити као „спољашње“ и „унутрашње“ опозиције, при чему свака од њих садржи и одређене подкатеорије. Категорија „спољашњих опозиција“ обухвата две такве подкатеорије, а категорија „унутрашњих опозиција“ три.

(3) „Класна опозиција“ је прва подкатеорија унутар категорије спољашњих опозиција, читује се на нивоу социјалне структуре и организације позног викторијанског друштва (*ниже друштвене класе: више друштвене*

³³ „Пре настанка и каснијег утемељења етнографије, етнологије и антропологије, у Европи се већ било учврстило стварно, организовано и доследно знање које је проистекло из односа двеју различитих стратегија освајања (политичко-привредне и религиозне). Западна цивилизација их је примењивала на друге народе и цивилизације које је сусретала и откривала на свом путовању“ (Fabijeti et al. 2002, 80). Занимљиво је напоменути, с тим у вези, да је на Велса на значајан начин утицао и Донатан Свифт (Jonathan Swift), аутор *Гуливерових путовања* (1726). В. Wells 1933, Preface.

³⁴ С тим у вези в. Vels 2005, 30, 31, 36, 37, 64, 91, 92.

класе), а начин на који се она разрешава кореспондира са манифестном функцијом анализираниог фикцијског *новума*. Сам Велс припадао је средњој класи викторијанског друштва, али је потицао из нижих друштвених слојева. У младости се изјашњавао као фабијански социјалиста залажући се за реформу или трансформацију друштва, пре него за револуционарно укидање постојећег система (упор. Kirda Bolhorves 2016, 128, 146).³⁵ У том контексту посматран, *времеплов* је катализатор који је његовом творцу био потребан како би своју околину преобразио у „друго место“, да би, апликовањем концепта „опречне идеје“ на основне претпоставке социјалног дарвинизма, указао на неминовну пропаст постојећег друштвеног као и система вредности. Да би се то јасно потцртало, временску дегенерацију друштвених функција и свести било је потребно функционално оденути у биолошко рухо, те Велс у *Времеплову* уводи ликове Морлока и Елоја (Suvín 2009, 15; упор. Partington 2002, 57 i dalje).

При првом контакту са светом у који је доспео, Путник кроз време помишља да је открио неку врсту утопије, друштво саграђено на чисто комунистичкој основи (Vels 2005, 10), али се, након што ближе упознаје житеље света у којем се обрео, та лажно идилична слика претвара у прави дистопијски кошмар. Свет у којем гротескни Морлоци живе у подземљу, у амбијенту налик деветнаестовековним фабричким постројењима, да би током ноћи излазили на површину земље да лове и прождиру крхке, декадентне Елоје,³⁶ крајња је консеквенца тенденција укоренењих у времену у ком таква слика бива генерисана, у историјском тренутку прелаза између векова обележеном дубоким класним конфликтом. Начин на који се Морлоци, потомци пролетера, односе према Елојима, потомцима деветнаестовековних аристократа, заправо је вид „класне освете“.³⁷ То значи да се

³⁵ Фабијанци су своје удружење основали у 1884. години желећи да Британију учине демократском социјалном државом. Да би постигли тај циљ, „деловали су кроз предавања, дискусије, објављивање публикација прожетих демократско-реформистичком идеологијом и томе слично“ (Kirda Bolhorves 2016, 156). Ревидираваши неке од својих ставова, Велс је касније властиту политичку позицију описивао као „конструктивни социјализам“.

³⁶ Научна фантастика и хорор представљају жанрове који су међусобно повезани до те мере да их је покатакд тешко раздвојити, иако у хорору преовлађује осећај страве или страха, док у научној фантастици преовлађује изненађење или осећај чуђења. Помисао да је главна сврха оба та књижевна израза ескапизам, покушај бега из пишевог историјског и друштвено-политичког окружења, резултат је оптичке илузије и епистемолошке варке (упор. Žikić 2006; Živković 1976, 178; Suvín 2009).

³⁷ Типичан начин представљања заједница са којима су Западњаци долазили у контакт приликом својих путовања у удаљене земље подразумевао је причу о „два племена“, једном „питомом и пријатељски расположеном“ и другом „ратоборном

класни конфликт присутан у викторијанском добу у *Времплову* артикулише средствима инвертне (опречне, негативне) утопије, односно књижевне дистопије,³⁸ која се већ код Велса користи у функцији нечега што је касније названо обрасцем „дијагнозе и опомене“ (упор. Živković 1976, 164). Велс, фабијански социјалиста, помогао се како идејом четврте димензије, тако и причом о Морлоцима и Елојима, да укаже на суштинску иронију класне борбе (упор. Каку 2015, 59), што је, већ у почецима конституисања научне фантастике као засебног књижевног жанра, показало њен потенцијал да функционише као вид друштвене критике.

На то да Морлоци и Елоји, човеколика бића са којима се Путник кроз време сусреће у будућности, представљају дегенерисане представнике опозитно позиционираних друштвених класа, јасно се указује у самом роману. Сопствену спознају будуће природе класних односа Велсов јунак саопштава својим саговорницима, припадницима средње класе викторијанског друштва, предочивши им своје како почетне претпоставке тако и коначне закључке на врло систематичан начин, постоветивши се са улогом научника који се у авантури кроз коју је прошао руководио применом јасне истраживачке методологије (упор. Vels 2005, 57, 68). Међутим, испоставља се да њему никако не полази за руком да искомуницира ту своју спознају, да његови саговорници нису ни спремни ни вољни да прихвате ту врсту сугестије (упор. Hanstrom 2013), што је разлог због којег он коначно одлучује да се врати у свет будућности, овог пута не као радознали истраживач, већ у својству неке врсте мисионара (Philmus 1969). Стога, иако је тачно да је манифестна функција фикцијског *новума* времплова „критичка, корективна, побољшавачка“ (Kirda Bolhorves 2016, 158), мора се додати и то да је она *неостварива*. Што је још битније, у нареченом начину тумачења, иако је свакако валидан, фикцијски *новум* времплова остаје „закључан“ и то у оној својој димензији која је, по мом мишљењу, далеко интригантнија од свега што је овде речено, те је зато неопходно аналитичком поступку придодати и четврти, завршни корак.

(4) „Темпорална опозиција“ (*убрзање времена: темпорални застој*), која се читује на нивоу колективних когнитивних идеја и представа карактеристичних за последњу фазу викторијанског друштва, генерисана је

и агресивном“, па се прича о Морлоцима и Елојима може тумачити и у том контексту. В. Cantor & Hufnagel 2006, 38.

³⁸ „Током првих деценија после појављивања Дарвиновог дела ‘О пореклу врста’ писци научне фантастике почињу да приказује утопију као последицу теорије еволуције, онако како су је они разумели“ (Živković 1976, 88). Велс је био један од првих аутора који су, насупрот обрасцу утопије-еволуције, увели образац дистопије-деволуције. За исцрпна тумачења појмова утопије и дистопије консултовати: Kirda Bolhorves 2016.

двојаким начином поимања времена. Та опозиција, за разлику од претходно образложене „класне опозиције“, није очигледна, иако то може да звучи парадоксално ако се узме у обзир да на њено постојање указује већ и сам назив анализираног фикцијског *новума*. Начин на који се она разрешава кореспондира са латентном функцијом анализираног фикцијског *новума*, функцијом која је, опет за разлику од претходно разматране манифестне функције, *остварива*. Да би се то објаснило, потребно је операционализовати „унутрашње опозиције“, које се за разлику од назначених „спољашњих опозиција“ манифестованих на нивоу како структуре и организације *друштва* (класна опозиција), тако и колективних когнитивних идеја и представа *друштвених субјеката* (темпорална опозиција), очитују у структури мишљења аутора *Времеплова*, *креативног појединца*, укрштајући се притом са „спољашњим опозицијама“. „Унутрашње опозиције“ о којима је реч су следеће: а) *линеарни модел времена: циклични модел времена*; б); *човек (мислећи stroj): машина (механички stroj)*; ц) *аутор романа (Х. Ц. Велс): главни јунак романа (Путник кроз време)*, при чему се последње две назначене опозиције међусобно преклапају, показују зашто и на који начин.

Како је раније већ напоменуто, у викторијанском друштву с краја 19. века истовремено су откуцавали ритмови два различита „спољашња времена“, једног убрзаног услед дисперзије процеса технолошке иновативности на глобалном плану, и другог успореног услед неспремности викторијанског друштва да прати корак технолошких промена. Време у Британији, да тако то покушам да представим, било је регулисано „сатом“ који је уместо једног има два „лица“, чије су казаљке на једној страни журиле а на другој касниле, доводећи оног ко покуша да се управља према тим истовременим, међусобно инкопатибилним временским ритмовима, у стање потпуног расстројства. У уводној шпици филма *Времеплов (Time Machine)* (1960), прве и најпознатије екранизације Велсовог романа, нимало случајно су приказани *часовници различитих величина и облика како лебде у слободном простору показујући притом различито време*.³⁹ Први корак у поступку довођења тих различитих временских ритмова у равнотежу подразумева увид у то да је *убрзању времена и темпоралном застоју*, иако се ради о међусобно супротстављеним категоријама, заједничко то што се у оба случаја ради о феноменима који се односе на *искусствени доживљај и начин перцепције „спољашњег времена“*. Та врста супротстављености може да се разреши

³⁹ Стварносне димензије идеја које се преносе научнофантастичним стваралаштвом постају предмет озбиљнијег научног интересовања средином 20. века (Žikić 2010, 29), упоредо са развојем потрошачког, ка тржишту оријентисаног друштва. Упоредо са тим се развија и филмски жанр научне фантастике, међу чија темељна остварења се убраја филм *Времеплов* (1960), доступан за гледање на адреси: <https://archive.org/details/TheTimeMachine1960>

само на један начин, практично, увођењем у игру фикцијског *новума* чија је латентна функција да *убрза лично*, „*унутрашње време*“ субјекта, јер уз помоћ те врсте убрзања, које је опречно (*супротно*) двама нареченим очитовањима „*спољашњег времена*“, њихов *супротстављен* однос може да се деконструирате или, још прецизније речено, трансцендира.

Према идеји хомологних структура, „не мора постојати директна или лако уочљива сличност, а свакако ништа слично рефлексиви или репродукцији, између процеса надградње и стварности базе; по том схватању постоји суштинска хомологија или кореспонденција структура, која се може открити анализом“ (Vilijams 1974, 69).⁴⁰ У овде разматраном случају, појам базе односи се на „*спољашње опозиције*“ које проистичу из друштвеног контекста у којем *Времени* настаје, а појам надградње на „*унутрашње опозиције*“ које функционишу у свести аутора романа/ текста, а могуће их је ишчитати из структуре фикцијског *новума* који се ту уводи. Она кореспондира са друштвеном структуром у којој *Времени* настаје (крај треће фазе викторијанског доба) у *опречно хомоложном* типу међусобног односа, што значи да се Путник кроз време управља према моделу *убрзања времена* који подразумева убрзање „*унутрашњег времена*“ у односу на оба наречена, међусобно супротстављена вида очитовања „*спољашњег времена*“. Такав начин резоновања у великој мери је сагласан са неким од покушаја да се дефинише појам хрономодије. Према једној од дефиниција тог типа сазданој, као што је случај и са већином других сличних дефиниција, са циљем да филозофским и логичким мишљењем базираним на познавању елементарних физичких закона потврди или оповргне ваљаност концепта хрономодије (да ли се постиже једно или друго, ствар је личне перспективе) „*путовање кроз време дешава се онда када се узрочно-последичним поступком повежу два различита времена и то на такав начин да то укључује присуство временске дискрепанце*“ (Lewis 1986, 67–68).

Просторно-временска пресликавања, процеси у којима време добија својеврсну просторну структуру, не само како би се лакше разумело, него и да би се њиме лакше манипулисало, функционишу по принципима две метафоричке схеме – у једној, која одговара основном типу временске несинхронизованости који подразумева убрзање „*спољашњег*“ у односу на „*унутрашње време*“, *субјект је пасивни посматрач а време је ентитет који се креће*, док је у другој, која одговара алтернативном типу временске несинхронизованости који подразумева убрзање „*унутрашњег*“ у односу на „*спољашње време*“, *субјект ентитет који се креће кроз време* (упор. Alverson 1994; McGlone & Harding 1998). У западном свету, од почетка модерног индустријског доба па наомамо, пресликавање времена и прос-

⁴⁰ У вези са хомологно-структуралном природом повезаности друштва и књижевности која у њему настаје в. нпр. Stojković 1974.

тора обично се збива на хоризонталној оси (упор. Hegarty & Stull 2012; Stamenković i Tasić 2017), и повезано је са линеарним моделом схватања времена чија структура омогућује замишљен праволинијски начин кретања времеплова, да ли линијом садашњост-будућност као што је случај у роману *Времеплов* или неким другим смером, од секундарног је значаја.

На другој страни, сам поступак померања акцента са „спољашњег“ на „унутрашње време“, који резултује тиме да „носилац убрзања“ уместо „спољашњег“ постаје „унутрашње време“, у бити је цикличан, што значи да га структурално изводљивим чини преодеран, митски или цикличан временски модел, који омогућује пресликавање простора и времена које је различито у погледу осе, правца, путање, раздаљине, усмерења и других елемената. Када се ствари посматрају у том контексту, претпостављена *статичност* циркуларног временског модела од секундарног је значаја наспрам његове „савитљивости“, могућности да га се артикулише у категоријама *мита*, те га је на основу тога могуће супротставити *динамичном* (модерном, линеараном) временском моделу. Димензија статичности циркуларног временског модела, пак, испољава се на другом месту, у *ефекту* нареченог померања акцента, будући да убрзање „унутрашњег времена“ неутралише дејство „спољашњег времена“, практично, чинећи и њега и простор у којем се одвија „временска пловидба“ готово статичним, јер како другачије објаснити податак да се Путник кроз време „преселио“ из 19. века у годину 802.701 практично у трену, остајући притом „прикован“ за једно место/ један простор!

Граница између елемената унутар опозиције *линеарни модел времена: циклични модел времена*, дакле, није фиксирана већ пропусна, јер да би се омогућио поступак убрзања „унутрашњег“ у односу на „спољашње време“ потребно је опрационализовати и један и други основни модел схватања времена. Ако је тако, међутим, и однос међу елементима унутар преостале две „унутрашње опозиције“ – *човек (мислећи строј): машина (механички строј)*, и *аутор романа (Х. Ц. Велс): главни јунак романа (Путник кроз време)* – није супротстављен већ дијалектички, што отвара сасвим нову перспективу у тумачењу, поготово ако се узме у обзир да се ту ради о, како је већ напоменуто, међусобно преклапајућим опозицијама. Када се посматра у том контексту, времеплов, уместо да буде схваћен као фикцијски механички строј, задобија обресе „мислеће машине“, постаје манифест „унутрашњег времена“ Путника кроз време, које је *убрзано* до крајњих граница његове узавреле креативне имагинације. Сам тај јунак, пак, научник и иноватор којег, нимало случајно, читалац романа може да ословљава једино изразом „Путник кроз време“, изразом који указује на његову функцију у структури нарације али замагљује његов прави идентитет, није нико други него Херберт Џорџ Велс или нека врста његовог

алтер ега.⁴¹ Раније изнесена тврдња да је, насупрот томе како је та врста односа артикулисана код Верна, у Велсовим романима „протагониста био не технички изум, него човек“, само условно се може прихватити као тачна, јер на питање како се дошло до идеје/открића фикцијског *новума* времеплова коначан одговор гласи: Велс је „изнедрио“ фикцијски *новум* времеплова као неку врсту „продужетка“ сопственог убрзаног временског ритма настојећи да искорачи из контрадикција и двосмислености транзицијског доба у којем је обитавао, како оних постојећих на нивоу класних односа, тако и оних проистеклих из двојаког начина колективног поимања времена. Роман *Времеплов* потврђује да је у својој машти у томе и успео, што значи да је назначена латентна функција фикцијског *новума* времеплова *остварива*, неким чудом.

Закључно разматрање

На основу спроведене анализе, могуће је предложити два основна правца даљих антрополошких истраживања у вези с овде назначеним областима. Један правац истраживања тиче се теме дистопије или, прецизније, начина концептуализације тог феномена у антрополошким истраживањима. Од седамдесетих година 20. века па наовамо, упоредо са глобалном експанзијом неолибералне економске доктрине, жанр дистопије, који превасходно припада сфери политичке фикције и функционише као метатекст фиктивног света и, посредно, историјске реалности, све је присутнији како у сфери популарне културе, тако и ван ње. На дистопију се гледало, и гледа се и даље, као на један од три међусобно преплићућа сегмента (поджанра) научне фантастике, где осим ње спадају и роман или прича о посткатастрофи и свемирска фантастика (в. Živković 1976, 164 i dalje). У домаћој антропологији обрађен је велики број тема повезаних са научном фантастиком, а тамо где постоји веза тог и жанра дистопије овај потоњи налази се у подређеној позицији, што је и очекивано (в. нпр. Kovačević i Gavrilović 2013). Међутим, ако се кључна карактеристика дистопије схвати као приказ *могућег изгледа будућности који може да буде све друго само*

⁴¹ Како тврди једна група проучавалаца његовог дела, Велс је многе своје идеје настојао да пренесе кроз своје књижевне јунаке (Kirda Bolhorves 2016, 24). Али, овде се ради о вишем ступњу поистовећења аутора са његовим књижевним јунаком, о постојању неке врсте „органски чврстих“ спона између Велса и Путника кроз време. Назнаке постојања те врсте односа, али без овде изнесене структурално-семиолошке анализе на којој би та врста аргументације требало да се базира, и са закључком који циља на аспекте Велсовог романа који јесу релевантни али нису повезани с његовим односом према феномену времена, износе се у: Manlove 1993, 232, 238.

не позитиван, сасвим је јасно да она може да функционише и независно од научне фантастике, посебно ако о њој говоримо не само као о одређеном уметничком жанру, него и као о својеврсном светоназору, све присутнијем у добу у којем живимо. „Трагови“ дистопије данас су присутни чак и у чланцима и студијама који припадају сфери друштвене теорије, које су махом написали савремени аутори који су критички настројени према систему глобалног неолиберализма (в. нпр. Zafranski 2017, 81; Sugarman & Thrift 2017).⁴² То говори у прилог тврдњи да дистопију треба посматрати као предмет истраживања који је релевантан за себе, који је одређен сплетом релација унутар референтног оквира знатно ширег од оног који обухвата његов однос са, рекло би се, данас већ прилично „истрошеним“ жанром научне фантастике.⁴³

Други, једнако интригантан или чак још интригантнији потенцијални правац даљих антрополошких истраживања, повезаних са темама о којима је овде било речи, тиче се феномена креативности/ иновативности. Како је речено у уводу, циљ овог рада био је да пружи одговоре на два истраживачка питања. Настојећи да одговори на прво од њих, на питање како се дошло до идеје/ открића времеплова, рад је истовремено тежио томе да потврдно одговори на друго, у погледу нивоа општости на којег се ту циља епистемолошки много обухватније питање, које гласи да ли је могуће „завирити“ у инфраструктуру маште креативних људи, у онај њен део који обично остаје заробљен у несвесном. Ако се претпостави да се у томе успело, да закључци који проистичу из претходно извршене анализе „нешто говоре“ не само о настанку романа *Времеплов*, него и о природи људске креативности/иновативности и начину њеног функционисања уопште, и, што је једнако важно или чак важније од тога, о начину како том процесу може истраживачки да се приступи, онда је с тим у вези потребно изнети још пар напомена.

⁴² Доктрина неолиберализма подразумева да добробит људи може на најефикаснији да се унапреди допуштањем слободне предузетништва, јачањем приватне својине, слободног тржишта и слободне трговине, као и свођењем државне интервенције на тржиштима на најмању могућу меру (Harvi 2012, 14–15). Ти процеси не морају да искључују државни интервенционизам/протекционизам у сфери економије, и у пракси до тога најчешће и не долази, заправо (упор. Ribić 2007).

⁴³ Све је више аутора из *стрип медија* који промишљају на тему дистопије (в. Ајаповић 2019), а, када се ради о разматрањима везаним за однос тог медија и феномена времена, један од закључака је да у стрипу, сагласно природи самог тог медија, о протоку времена не може да се говори као о нечему што је унапред регулисано, без учешћа читаоца (в. нпр. Groensteen 2007; 2013). У домаћој антропологији није се, или бар не до сада, истраживачки залазило у стрип медиј, што може да делује зачуђујуће ако се има у виду да је, када се ради о другим сферама популарне културе, урађен велики број квалитетних истраживања.

У структуралној и когнитивној антропологији језик је „сагледан као структура која постоји искључиво у сфери неопажљивог, у људском уму“ (в. Kulenović 2017, пос. 27–40). Машта којом се углавном баве психолози и психоаналитичари, и језик којим се, сем лингвиста, баве социолози, антрополози и други, могу да се посматрају као феномени који се налазе у истој епистемолошкој равни, али се појам маште много чешће него појам језика доводи у везу са појмовима несвесног и ирационалног (Zarić 2019, 176). Креативност сам, за потребе овог истраживања, третирао као *машту на делу* или *употребу маште*, баш као што се за говор каже да представља употребу језика. Иновативност пак схватам као аспект креативне интелигенције чија се суштина огледа у „додавању вредности“ одређеном производу путем „мрежне интеракције“ (Zarić 2019, 176), што је разлог због којег је у анализи било неопходно поменути књижевне утицаје којима је Велс био изложен. Претпоставка је да се спознајно-иновативни процес који је претходио открићу фикцијског *новума* времеплова једним својим делом одвијао на несвесном плану, где је долазило до укрштања иновативности са другим аспектима креативне интелигенције, интуитивном, имагинативном и инспиративном креативном интелигенцијом. Тај део процеса настојао сам да обухватим у четвртном кораку анализе операционализовањем „унутрашњих опозиција“, претпостављајући да су тај и поступак извршен у претходна три аналитичка корака који се, пак, односе на „спољашње опозиције“ и сферу свесних психичких процеса, повезани на принципу „спојених судова“ и „повратне спреге“. Ако закључци који из тога проистичу могу да се прихвате као валидни, онда је јасно да, када се говори о креативности/иновативности, иако се ради о процесу који се једним својим делом одвија на несвесном плану, говори о процесу који није или бар не мора да буде ирационалан ни у једном свом аспекту. Машта је логички и рационално структурирана, заправо, а до начина на који она функционише могуће је допрети применом антрополошког, структурално-семиолошког модела анализе.

На крају излагања, као неку врсту потврде овога што је претходно речено, подсетио бих да је почетком 20. века Алберт Ајнштајн (Albert Einstein) на парадокс времена одговорио на сличан, чак готово идентичан на начин као и Велс пре њега, али са том разликом што је, у случају Ајнштајна, спознајно-иновативни као део ширег креативно-когнитивног процеса био потпомогнут научном методологијом базираном на чврстим епистемолошким поставкама.⁴⁴ На тај начин дошло се до резултата које је било могуће изразити математичким формулама, што је даље битно утицало на промене у

⁴⁴ На то да је Велс у неком смислу антиципирао Ајнштајна скреће се пажња и на другом месту. Cantor & Hufnagel 2006, 51.

схватању природе саме науке.⁴⁵ Поједностављено речено, ако се узме у обзир постојање димензије несинхронизованости у односу између „спољашњег“ и „унутрашњег времена“, две основне форме искуственог доживљавања времена и начина његове перцепције, и томе придода могућност убрзања личног или „унутрашњег времена“ у односу на „спољашње“, „објективно време“, из тога следи опште познат закључак да је време релативно, да се, када се говори о времену, говори о аспекту свемира који *зависи од (појединачног) посматрача*. На пропусност границе између науке и научне фантастике указује се у литератури и то на више места (в. нпр. Živković 1976, 15), али такође треба потцртати и оно што се, рекло би се, на основу овог истраживања само по себи намеће као закључак, а то је да елемент креативности/иновативности функционише као њихов заједнички именитељ. Уз даља антрополошка истраживања тих и са њима повезаних тема, могуће је створити солидан основ за формирање Антропологије иновативности, нове и потенцијално веома плодне антрополошке субдисциплине.

Литература

- Alverson, Hoyt. 1994. *Semantics and experience: universal metaphors of time in English, Mandarin, Hindi, and Sesotho*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Ajanović, Midhat. 2019. „Distopija, žanr našeg vremena“. *Kvadrat* 40–41: 131–143.
- Arsenijević, Miloš. 2003. *Vreme i vremena*. Beograd: Dereta.
- Božović, Ratko. 1977. „Slobodno vreme i podeljeni čovek“. *Kultura* 36/ 37: 226–243.
- Basara, Svetislav. 2011. *Mongloski bedeker/ Napuklo ogledalo*. Beograd: Laguna.
- Casson, Mark & Andrew Godley. 2010. “Entrepreneurship in Britain, 1830–1900”. In *Entrepreneurship: theory, networks, history*, 211–242, edited by Mark Casson. London: Edward Elgar Publishing.
- Cantor, Paul A. & Peter Hufnagel. 2006. „The Empire of the Future: Imperialism and Modernism in H. G. Wells. *Studies in the Novel* 38 (1): 36–56.
- Cravetto, Enrico (ur.). 2008. *Povijest 15: Kolonijalna carstva i imperijalizam (1871–1914)*. Zagreb: Europapress Holding.
- Durkheim, Emile. 1968. *The Elementary Forms of Religious Life*. London: George Allen and Unwin.
- Fabijeti, Ugo, Roberto Maligeti, Vinčenco Matera. 2002. *Uvod u antropologiju. Od lokalnog do globalnog*. Beograd: Clio.

⁴⁵ За објашњење карактера те промене, разлике између традиционалних и савремених филозофских погледа на науку, односа између теорије и искуства и разлога за промену у схватању тог односа, в. Sindelić 2009. Што се тиче функције убрзавања, на њу се у физици и математици гледа као на векторску величину која се израчунава на основу вредности првог извода брзине (који је такође векторска величина) по времену, што значи да функција убрзања мења своју вредност како јој се улазне вредности мењају.

- Frye, Northrop. 1973. *Anatomy of Criticism – four essays*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Fišić, Jelena. 2009. „Konstruisanje i dekonstruisanje viktorijanskog romana i doba ili postmodernizam na Faulsov način“. *Stvar – časopis za teorijske prakse* 1 (1): 44–51.
- Gojković, Nataša. 2016. *Društvena uslovljenost psihološkog profila književnog lika u viktorijanskom i modernističkom romanu – doktorska disertacija*. Novi Sad: Filozofski fakultet – Odsek za jezik i književnost. Univerzitet u Novom Sadu.
- Groensteen, Thierry. 2007. *The System of Comics*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Groensteen, Thierry. 2013. *Comics and Narration*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Hegarty, Mary & Andrew T. Stull. 2012. „Visuospatial thinking.“ In *The Oxford Handbook of Thinking and Reasoning*, edited by Keith J. Holyoak & Robert G. Morisson, 606–630. London: Oxford University Press.
- Hanstrom, Sissel. 2013. *The fear of the Fall: Degeneration and Social Inequality in the Frame Narrative of H. G. Wells's The Time Machine*. Stockholm University – department of English.
- Dostupno na: <http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A692369&dswid=-1875>
- Harvi, Dejvid. 2012. *Kratka istorija neoliberalizma*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Holms, Ričard. 2011. *Doba čuda – kako je pokoljenje romantičara otkrilo lepotu i užas nauke*. Beograd: Dosije Studio.
- Kirda Bolhorves, Vladimir. 2016. *Utopija u delu Herberta Džordža Velsa i Gabrijela Kosteljnika – doktorska disertacija*. Filozofski fakultet – Odsek za rusinistiku. Univerzitet u Novom Sadu.
- Kovačević, Ivan i Ljiljana Gavrilović. 2013. *Antropologija naučne fantastike – Nova srpska antropologija*, knj. 4. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Srpski genealoški centar.
- Kulenović, Nina. 2017. *Objašnjenje u antropologiji – polemike*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Kaku, Mičio. 2015. *Hiperprostor*. Beograd: Heliks.
- Lewis, David. 1986. *The Paradoxes of Time Travel. Philosophical Papers Volume II*. New York: Oxford University Press.
- Loung, Bernard. 2004. „Space and Time in Wells and Jules Verne“. *The Wellsian* 27: 3–13.
- McGlone, Matthew S. & Jennifer L. Harding. 1998. „Back (or forward?) to the future: the role of perspective in temporal language comprehension“. *Journal of Experimental Psychology* 24: 1211–1223.
- Manlove, Colin. 1993. „Charles Kingsley, H. G. Wells, and the Machine in Victorian Fiction“. *Nineteenth-Century Literature* 48 (2): 212–239.
- Merton, Robert K. 1968. *Social theory and social structure*. New York: The Free Press.
- Maurois, Andre. 1940. *Povijest engleske politike*. Zagreb: Naklada Ante Velzek.
- Mazzucato, Mariana. 2013. *The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths*. London: Anthem Press.
- Munitić, Ranko. 1986. *Alisa na putu kroz podzemlje i kroz večnost*. Beograd: Den Press.
- Philmus, Robert M. 1969. „'The Time Machine': Or, The Fourth Dimension as Prophecy“. *PMLA* 84 (3): 530–535.

- Partington, John S. 2002. „The Time machine and A Modern Utopia: The Static and Kinetic Utopias of the Early H. G. Wells“. *Utopian Studies* 13 (1): 57–68.
- Petrović, Gordana (ur.). 1984. *Mašine – ilustrovana enciklopedija*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Petrović, Daliborka. 2016. „Makroekonomski ambijent u funkciji podsticanja inovacija i preduzetništva – primer države Izrael“. *Megatrend revija* 13 (1): 1–34.
- Rosa, Hartmut. 2015. *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*. New York: Columbia University Press.
- Rieger, Bernhard. 2003. „'Modern Wonders': Technological Innovation and Public Ambivalence in Britain and Germany, 1890s to 1933“. *History Workshop Journal* 55: 152–176.
- Ribić, Vladimir. 2007. „O ekonomskoj tranziciji iz makroistorijske perspektive“. U *Antropologija Postsocijalizma*, uredio Vladimir Ribić, 6–23. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Simić, Marina. 2017. „Antropološko proučavanje države: pogled na postsocijalizam“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 65 (1): 15–29. DOI: 10.2298/GEI1701015S
- Spek, Vilijam Artur. 2013. *Kratka istorija Britanije 1707–1975*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Senor, Dan i Sol Singer. 2011. *Nacija u usponu – priča o izraelskom ekonomskom čudu*. Beograd: Klub Plus.
- Stojković, Branimir. 1974. „Sociologija književnosti u Francuskoj“. *Kultura – časopis za teoriju i sociologiju kulture* br. 27, 93–107.
- Sindelić, Svetozar. 2009. „Od tradicionalne do savremene filozofije nauke“. *Theoria* 2: 5–35.
- Supek, Rudi. 1979. *Mašta*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Sussman, Herbert. 2009. *Victorian Technology. Invention, Innovation, and the Rise of the Machine*. Oxford: Greenwood Publishing Group.
- Sugarman, Jeff & Erin Thrift. 2017. „Neoliberalism and the Psychology of Time“. *Journal of Humanistic Psychology*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/0022167817716686>
- Stamenković, Dušan i Miloš Tasić. 2017. „Temporalnost u vizuelnom jeziku stripa.“ U *Jezik, književnost, vreme – jezička istraživanja*, uredile Biljana Mišić Ilić i Vesna Lopičić, 389–405. Niš: Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.
- Suvin, Darko. 2009. *Naučna fantastika, spoznaja, sloboda*. Beograd: SlovoSlavia.
- Šumpeter, Jozef. 2012. *Teorija privrednog razvoja: Istraživanje profita, kapitala, kredita, kamate i poslovnog ciklusa*. Beograd: Službeni glasnik.
- Vitrou, Dž. Dž. 1993. *Vreme kroz istoriju*. Beograd: Srpska književna zadruka.
- Vels, Herbert Džorž. 2005. *Vremeplov*. Beograd: Čarobna knjiga.
- Vilijams, Rejmond. 1974. „Baza i nadgradnja u marksističkoj teoriji kulture“. *Kultura* 26: 43–67.
- Wells, H. G. 1891. „Zoological Retrogression“. *The Gentleman's Magazine*, No. 271, 246–253.
- Wells, H. G. 1933. „Preface“. In *The Scientific Romances of H. G. Wells*. London: Gollancz.
- Zafranski, Ridiger. 2017. *Vreme – šta ono čini nama i šta mi činimo od njega*. Beograd: Geopoetika izdavaštvo.
- Žikić, Bojan. 2006. „Strah i ludilo: prolegomena za antropološko proučavanje savremene žanr književnosti“. *Etnoantropološki problemi* 1 (2): 27–43. <https://doi.org/10.21301/eap.v1i2.2>

- Žikić, Bojan. 2010. „Antropologija i žanr: naučna fantastika – komunikacija identiteta“. *Etnoantropološki problemi* 5 (1): 17–34. <https://doi.org/10.21301/eap.v5i1.1>
- Živković, Zoran. 1995. *Ogledi o naučnoj fantastici – poetika, motivi, film*. Beograd: XX vek.
- Živković, Zoran (ur.). 1976. *Naučna fantastika – zbornik teorijskih radova*. Beograd: XX vek.

Miloš Zarić

PhD Candidate, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia

*On the Acceleration of Time from the Perspective of
Technological and Cognitive Innovativeness:
A Structural-Semiologic Analysis of H. G. Wells's The Time Machine*

The paper provides an analysis of Herbert George Wells's novel *The Time Machine* (1895), specifically, of those aspects of the novel that deal with the relationship between the phenomenon of technological and cognitive innovativeness, on the one hand, and the experience of time and its perception, on the other. The concept of the acceleration of time, which is key to this study, denotes the phenomenon manifesting itself through the prism of two types of non-synchronization of “internal” or “subjective” time and “external”, collectively shared “objective time”: in the first case, “external” time is accelerated relative to “internal” time, while in the second, conversely, “internal” time is accelerated relative to “external time”. The paper offers a contextual analysis of *The Time Machine*, also employing a structural-semiologic approach and method, which in this case also includes the traditional functionalist method of differentiating between manifest and latent functions. The first research question the paper seeks to answer is how the idea/invention of the fictitious novum of the time machine came about, i.e. what kind of cognitive-innovative process enabled it. The other question, related to the first, is whether it is possible to “peer into” the infrastructure of the imagination of creative people, into that part that usually remains confined to the unconscious. A structural-semiologic analysis of the nature of the creativity/innovation process, which, in this study, is related to the Victorian era as the social and economic context in which *The Time Machine* was written, as well as to the interconnected domains of technological and cognitive innovativeness, suggests the possibility of establishing an Anthropology of Innovativeness as a new anthropological subdiscipline.

Key words: the fictional novum of the time machine, “external time”, “internal time”, acceleration of time, creativity/innovativeness, Herbert George Wells, *The Time Traveller*, dystopia

*Sur l'accélération du temps du point de vue
de l'innovation technologique et cognitive:
L'analyse structurelle et sémiologique du roman
La machine à explorer le temps*

L'article est consacré à l'analyse du roman *La machine à explorer le temps* (*Time Machine*) (1895) de Herbert George Wells, et plus précisément, à ceux de ses aspects qui concernent le rapport entre, d'un côté, le phénomène d'innovation technologique et cognitive, et de l'autre, de l'expérience vécue du temps et du mode de sa perception. Par la notion de l'accélération du temps, déterminante pour cette étude, est désigné le phénomène qui se manifeste à travers le prisme de deux types de non-synchronicité du «temps intérieur» ou «subjectif» par rapport au «temps extérieur», «objectif» et collectivement partagé: dans le premier cas il s'agit de l'accélération du «temps extérieur» par rapport au «temps intérieur», dans le deuxième cas, c'est l'inverse, le «temps intérieur» est accéléré par rapport au «temps extérieur». On aborde l'analyse du roman *La machine à explorer le temps* par le biais de l'analyse contextuelle ainsi que par l'application de l'approche et de la méthode structuro-sémiologique, ce qui dans ce cas précis comprend également le procédé fonctionnaliste classique de distinction des fonctions manifestes et latentes. La première question à laquelle l'article tente de répondre est celle de savoir comment on en est arrivé à l'idée/ la découverte du novum fictionnel de la machine à explorer le temps, c'est-à-dire, par le biais de quel genre de processus cognitivo-innovatif cela a été rendu possible. La deuxième question est liée à la première et c'est celle de savoir s'il est possible de «jeter un coup d'oeil» dans l'infrastructure de l'imagination des gens créatifs, dans cette partie qui habituellement reste emprisonnée dans l'inconscient. Par une analyse structuro-sémiologique de la nature du processus de créativité/ innovation, ce qui, dans le cas de cette recherche, est lié à l'âge victorien comme contexte social et économique de la naissance du roman *La machine à explorer le temps*, ainsi qu'à des domaines mutuellement entrecroisés d'innovation technologique et cognitive, on rend compte de la possibilité de fonder une anthropologie de l'innovation, nouvelle sous-discipline anthropologique.

Mots clés: novum fictionnel de la machine à explorer le temps «temps extérieur», «temps intérieur», accélération du temps, créativité/ innovation, Herbert George Wells, voyageur à travers le temps, dystopie

Primljeno / Received: 14.03.2020.

Prihvaćeno / Accepted: 19.04.2020.